

Juseff Eguiateguy, Larramendi-ren

Zuberotar Jarraikizale bat

Parise-ko Bibliothèque Nationale-an esku-ezkiribuen liburutegian d'Abbadie Urrustoiko eta Herelle jaunen emaitzen listan lendabiziko dut irakurri: Juseff Eguiateguy/Le philosophe basque, copie XIX^eème siècle. Frantsesezko lantxo bat zatekilakoan ez nuen eskatzeko aiho handirik senditzen. Azkenean eta herabeki d'Abbadie jaunak egina-razi kopia hori eskatu dut.

Liburuaren benetako tituluak biotzean taupada bat eman deraut: FILOSOFO HUSCALDUNAREN EKHEIA, euskaraz baita. Ez baitut inon ere liburu horren aiphamenik entzun, hona liburu horren zenbait berri. Lehen plaman exkerreko zokoan *I er cayher* dakar bigarren kopia bat itzemanaz bezala. Plamaren buruan letra handitan goraxago eman titulua irakurtzen da. Tituluaren azpian letra txipia-goetan: *Juseff Eguiateguy Suberoan Erregent denaren obra.*

Ber plaman beeraxago bi khakoren artean idatzia (*Studium, opera que ponenda in philosophando, non arbitrantur def. Ag.*) Plamaren ondoan, zolan azkenik *Francffort-en Beiñat Edelman en Moldiskidia-tic. MDCCLXXXV.*

Bigarren plama osorik ematen derauzut ikus dezazun, zori txarrez, ez dela obra hortan mirakuillurik ikusi behar

HAMALAOR-DUNA (Irakourt-saliri)

Beré demboras egun-cal déna burusagui
franco dianac arraiñ edo aragui,
aldisca delaric hetzas laski bascatzen
Bere bicias da balima botzki gossatzen.

Liburus nissa ni akhi, paper belzten nis ari
 Bortzas guibel usten, chuchen essinac jarri:
 megopia (sic) dut arrabouhin, ulhun herabesti,
 goor ta muthu, luma eré ardura net eri
 belarra ehun-étan eré bérécaturic
 Essin hantic khent cerbait dena honturic
 cer duket arren obratu? Deusere balio etzèna,
 heltu bada laitékina néré obra askéna
 Bihoa arren déna, estianac irakourtuco
 etzereio balima secular dolutuco.

Juseff Eguiateguy /

Bigarren plameko hamalaordun hortatik landa eta hitzaurrea gabe, bizpalau plametan kopiatua *liburuaren cekidora*, bérecita bakoitzarentzat lumero bat eta titulua ematen delarik. Naski kopia ez da osorik, Cekidoran hitzeman hirureun ta irurogeitalau (364) plametatik ez dira berrehun ta hogeitabi (222) baizik kopiatuak.

Hitzaurrea da baliman liburu osoaren zati irakurgarriena. Liburuaren ekhaia —kapitulu asko irakurri ondoren— puzkaz eta pedatxuz egin arropa dirudi, ez da modako eskola liburu txipi baten mailla baino gorago igaiten, nahiz buruxka on batzu balizatekean biltzeko. Egilleak ez du ilusione hainitz eta guk ere ez dezakegu harek baino gehiago aurkhi. Nahiko buruhauste izan dut, irar-huts, kopia-huts eta Aita Larramendi-ren gisako hitz berriak ezagutzen eta berheizten.

Huts horiek kondatu gabe, egilleak gauza errezak konplikatzeko ta nahasteko talentu bereizia dauka, borondate honeko jende askoren gisara. Hitzaurrearen hastapena Aita Larramendi Jesuistaren apologetika ideien laburpen baizik ez da, honela hasten: “Llaburski dugu erranen huscaldun lealac béré mintzoas jakin behar diana, Ayta Larramendic ere laski probatu(-) dagoéla hao della” (Hamaika arrazoin ematen ditu.)

Hamaika arrazoin eman ondoren euskararen alde, hamabigarrena euskal literaturaren aipamena da:

“Hamabiguerrena, huscara dela mintzo bissia ta jakintzia hirour
 ”spalaor Cathechimetan agueri dena, liburu éré sombait-étan dira
 ”dianac, Kempesa edo *Contemptus mundi*, Mosdè Chourio Don Joan-
 ”né Lapurdin Erretoraren obra moldiskidatia 1720 ourthian. *Doc-
 ”trina Christiana* huscaraz bihurtia ta Iruñen moldiskidatia 1626,
 ”Dn Juan de Berrion (*sic*) Licenciatiaren obra. Berse liburu bat...
 ”tritia diana (*Noelac ta berse canta Espiritual berriac*) Bayonan

"moldiskidatia 1630 ourthian Joannes Etcheberry theologian dottor-aren obra, ber ezkiribazaliac eguin du éré bersé liburu bat, *huscararen adretzas* mintzo dena.

"Bena ezagutzen eztuguna: bada oraiño berse liburu bat moldiskidatia languiliaren issena estiana. Tritia *Exercicio Espirituala*, harec éré bere eguiliren icenic estiana Bayonan moldiskidatia, ourtheric baguia (*sic*). Berse bat ere ber tritian: hamabi berecitan erthailtia gaiza éssin hobénés bethia Dn Pedro Argaiñ appezaren obra 572 or-mestan (*sic*), Bordalen moldiskidatia 1686. Berse bat ere Saro de Labort aréna (*sic*), éssin huscara ederragoan marinearen eguinbi-déas; Bayonan moldiskidatia 1642 ourthian. Bena gucier gaiñia diana, da *JC. ordeñu. berria* Joannés Lesarraga Beracois-coaren obra da Rochelan moldiskidatia 1571 ourthian, Erreguiña Joannary eskentu siana, haren landan berse bat *Gueroco Guero* deitzen dena Dn Pedro Axalar (*sic*) Sarazoco Erretoraren obra, Bordalen moldiskidatia 1641 ourthian. Joan Etcheverric mediketan Dottor senac Ascoytian sian éré *Hitz-tegui* bat eguin, huscaras Espaiñolas frantzes ta latis antolatia, bena moldiskidatu dénez eztakigu.

"Mosdé Arnaldé Oihenart-ec dereicu ere utzi liburuñibat *Atzotitzac edo refrañac*, icen diana, Parisen moldiskidatia 1657 ourthian. Jarraicis dereicu beraren *Gasteroa neurthitzetan* ta askenecos *Saharsaroa ere neurthitzetan* eman; Paoen moldiskidatia 1664 ourthian, behegero cerbait obra harés dugu erranen. Aguerguey da éré vmen berse bat, trité dukiana *Aberastarsun gussien guils bakoitza* nere icenian sorthuren déna, ta aberastu nahi direnen comendian ditekiana."

Nolako konfidantza ipiñi, Eguiateguy-ren berri horiek nola sinhistu? Hitzaurrearen zati asko Larramendi-ren hiztegiokan hartuak dirudite, gainera espainola gaizki konpreniturik: "como Directorio de Marino, en Bascuence hermoso qual es el de Sara de Labort"; *Saro de Labort-aréna, éssin hescara ederragoan marinearen eguinbi-deas*, itzuli derauku.

Halaz ere bi puntutan sinhesten ahal dugu. Leenik bere obrez mintzo *Aberastarsun gussien guils bakoitza*, aiphatzen deraukunean. Bigarrenik Oihenart-éz, gure herritarraz, ari denean fidaxetan ahal gitzaio. Bainan non othe da *Saharsaroa neurthitzetan*? Frantziako Erreboluzioneak "Aberastarsunak" agertzea galerazi aal du? Hona liburu baten kopia eskasak altxatu errhauts eta harri-txintxola batzu, euskaldun gaurkoen kuriositatearen kilikagarri.

ERASKIN GISA

Irakurleak ikusi duenez, D. Peillen'ek, eiztari ernearen antzera, euskal-idazle ezezagun baten aztarnak arkitu ditu. Berak arkitua, ain zuzen ere, emen agertu zaigun beste misterio illun baten gaiñera dator, ori argitzeko bear bada, are illunago biurtzeko agian.

Gipuzkoa'ko Diputazio'ko Liburutegiak erosi berria du esku-izkribu bat, Eguiateguy delako orrena. Idazle orrena izateaz gaiñera, Peillen'ek atzeman duen obran "aguerguey" bezala aipatzen duena berbera da, edo obra berberaren zatia beintzat. Ona zer dion leen orrialdeak:

*Aberatztarzun gussién / guils Bakhoitza / Liburu hirurguérre-
na / Etchéco anderé huscalduna / etchalteco Lanétzas jakinturic /
aberatz guerthuren déna. / Juseff Eguiateguy Suberoan / errégent
denaren obra / amoris mei Patria signum sit tibi Liberarii [?] / Mu-
nus. / Paoén / J. P. Vignacourtaren Moldiskidiatic, / Erregué Jaon-
narén Moldiskidé, / Cordelierén khantian dagoénétic. / Jaon Inten-
dantaren bayména-rekin / batian. / M.V.C.C.L,XXXII.*

Urrengo orrialdean, leen orriaren gibel-aldean, beste hamalaorduna ageri da, "huscaldun Etchéco andériari" eskeiñia:

*Margaita Laïdoré hotzés dut assetzen
dudano Zouri haren obra eskentzen,
bere jakinas nahis zu eré jakintu
bihotzécoac déréitzu heben eskentu.
Etchen dussula dio, soure sorthu hona
berséric beré sorthiac eman esteiona
bihotza diano gorago essiés sorthia
nontic gutic liroan behardunen athia
nola eskélégoa lissatekian necaturic
Lissan eré Lurra hen ppassias arhinturic
ari da, nahis celia essarri Lurrian,
gussiac diradian aberatz goure herrian
Gor deno berari bérser bethi oro beharri
honki Eguinétzas datéké hil artio Egarri.*

Ondoren dator *Eskiribazaliren Bissaori* (onelaxe diola dirudi, itzaurrea bada ere), eta or aurkezten zaizkigu *dramatis personae* dir-lakoa: “Jondane Johaneco vturriren norc estakitza senthagaillac? Norc Leistarren estu ikhoussi genté saldoac hartara giten vrhuntic organtas, essinéz ebil, hantic etchetarat sendoric hoiñez joaiten? Basaburuco neskatilla gastébat sankho minbaten gatic hara eri ginic ossagarriaren aiduru sagoan, heltu senian ber uthurriala frantzes anderé handibat; halacoric ikhoussi etzialacos beguiac biribilic sos ari sagoan hari egun oros Margaita. Eritarzunen joaitiac dutu bihotzac issigarri bata bestiari huillentzen, itchoussi etzen Margaita, etzian eré ahalké behar béno aboro.

“Anderé Frantzésari batzen sian aldikhal gurrac eguiten sereitzon luriala drano, ta andériac burukhaldis ordariac emaiten. Biac ja sendo siradian, ta Leistarreric zarri joan guei, anderiac galtho eguin se-reionian Margaitary heia lissatekianez Frantziaren ikhoustias khoi, Bassaburuco nescatillac ohil tchapelotaric doatza ihessi, monteratic [?], bateré Francian, alabaderé selacos mantzo, erran sereion baiez. Etzian Margaitac aitaric, ama sahar arraesconturic espantagarri arren etzen, beré sussénetas gossatzen bassen.”

Ipini ditudanak eztakit ongi artuak dauden, esku-izkribua illuna baita zenbait lekutan eta maiz zuzendua obe bearrez. Nolanai ere, oker ezpanabil, andre frantsesarekin doa gure Margaita Basaburuarra amazpi urte dituelarik, aen “anderé aoren” gisa, “ohoresco emplegu tchipia estena”. Bere etxekoandrea ren ondoan ikasten du probetxuzko gauzarik aski ogeitabat urtez eta gero “senharbat ediren sian, dohaifi edo erossis estait nola”. Azkenean berrogei ta bederlatzi urteren buruan senarra illik eta aurrik izan eztuten ezkerero, bai ordea ondasunak ugari xamar bildu, sorterrira itzultzeko gogoa ernatu zaio Margaita’ri.

Errira deneko, “Parropiako anderiac” eta jaun erretorak ekiten diote elkarren leian “sudurreco tchitchariac frantzesés khentu nahis”, nolako aberastasunak ekarri dituen etxera jakin bearrean alegia, baiña eztute Margaita’gandik erantzun zuzenik ateratzen. Orduan datorkio, ordea, etxera Graci Concor, gaztetango adiskidea, laurogei ta amalau urteko agurea orain, eta onekin argi eta garbi mintzatzen da Margaita, besteekin ez bezala: “Baí, Graci, salbu espeinis anderé hiretaco, bena bai ohi bessala Margaita Khuto.” Graci’k aaltzen dio Zuberoa’ren egoera negargarria: eztago ordikeria eta lapurreta besterik alde guztietan eta, are deitoragarriago dena, Xuberotarren dantza ederrak il-zorian daude, apezpiku berri baten obe bearrezko aalegiñak direla medio.

Tristatu da Margaita sorterrira orren aldatua eta itxuratxartua ikusirik (“Bihortza dereítadan esarri bi vnkhuderen artian”), baiña

eztu orratik itxaropena galtzen. “Bena balis oraiño Suberoan —dio— ohoré saharren acia, bidé baluken honki cerbaitetara: herris campo haiñ besté ourthé igaran estitinant non cerbañ ikhassi estudan. Horez balia litakian gouré etheco anderiac nahi niken.” Nola, ordea? Luzaroan zerbitzatu duen andreak bazekien etxeko lanetan jakiteko guztia: “Jagoitic balaco emazté ppérésturic estun issan; oro sakiña, orotara eskiac essarten; etheco andere pperestiaren eguin bidé gussia berac eguinaz manhatzen bassakiña.” Eta, itzez ez ezik, idatzirik utzi dio Margaita'ri bere jakitea, “ahatz enentzan”.

Ortxe daukate, beraz, Zuberoa'ren salbabidea. Dirurik ezta falta, gerturik baitago Margaita argitaratzeko bear dena emateko. Etxeko andre onaren ikasbide onek eztu uts bat besterik: frantsesez egotea.

Jainkoari eskerrak, ortan ere ezta garai eztekean eragozpenik. Graci'k badaki lan ori nork egin dezakean: “Entzunic naho herri baster hoietan erregent famatu batez, delacos liburu eguilé. Certan ari den estait: berataric jakinen dussu. Bihar goizan datéké hebén.” Errienta, esan bearrik ba ote?, Eguiateguy berbera dugu, izenez Jusseffe, eta urrengo egunean elkarrekin mintzatu ondoren Margaita eta errienta, bi apaiz jaun dituztela lagun, besterik gabe erabakitzen dute liburua leen-bai-leen inprimatzea. Bakar-bakarrik, onako latifnezko zerrenda au ezarri bearko du Eguiateguy'k, besteren lumaz apaindua ager eztedin: *Hoc ego non effeci, tributur alteri honos.*

Itzaurre luzexko onen urren dator Eguiateguy'ren obraren irugarren liburua (“Ethecho anderé huscalduna etchalteco lanétan jakinturu, laidoretzas herrian aospeturic datékiana”), zenbait buru edo “berécita”-n bantua.

Ona esku-izkribuaren berria. Aztertu ondoren, galdera bat dator berez gogora: bata eta bestea, bai Peillen'ek diona eta bai beste onako au, ziñetan eta benetan argitara agertuak ote dira, ala ez? Biek kopia-gisa azaltzen dute burua: leenak Frankfurt'en ikusi zuen argia, 1785'gn. urtean; besteak, berriz, Paben, 1782'an. Inprimatzaillerean izenak eta gaiñerako zertzelada guztiak zeazkiro azalduak daude kopia direlako esku-izkribu orietan.

Eta, alaz guztiz ere, nik beintzat duda egiten dut. Arritzekoa iruditzen baitzait, bi liburu orien alerik agertzen ezten bitartean, bataren eta bestearen kopiak izatea. Gaiak, nolana ere, astiroago eta sakonago ikertzea merezi du. Bi kopien letra berdiña den ala ez ikusi bearko litzake aurrenik. Eta Donostia'ko esku-izkribuaren aztarrenak gorago billatu. Onezaz, nik uste, badu agian Aingeru Irigaray jaunak zer esanik.

Beste aldetik, nik pentsatzen dudana zuzen balego, miresgarria ere litzake Eguiateguy'ri egozten diodan jokabidea: argitara gabe zeuden obrak kopiaatzea alegia, argitaraturik baleude bezalaxe. Bear bada, ordea, orrela ase zuen, besterik ezean, bere argitara-egarrria. Gogoan eduki bear da, gaiñera, badirela agitara gabe dauden euskal-obretan zenbait ale bakan eta bitxi (Ulibarri'ren gutunak eta Iruñean dagoen *Doctrina para la instrucción de la familia de casa en vascuence* luzea datozkit gogora), eta ez litzakeala ain ustekabeko, euskal-idazleen familia mear baiña ñabar xamarrean, beste oi ez bezalako pixtiren bat oraindik agertzea.

L. MITXELENA.

